

לב להבין

הכנה ועיון במקרא

גיליון ס"ז
פרשת וילך -
צום גדליה

על סדר
פרשת השבוע

לב הדברים

ביאורי
מקראות

מצוות הקהל דווקא במועד זה - בחג הסוכות שלאחר שנת השמיטה. והביאור בכל זה נראה - שהרי חג הסוכות נקבע בתורה בכל שנה כ'חג האסיף' - בעת שאוספים ומכניסים היכול הכיתה מודים ומהללים להשם אשר בירכנו בכל זאת, כמו שנאמר 'שְׁבַעַת יָמִים תַּחֲג לַיְי אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְיָ כִּי יִבְרַכְךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל תְּבוּאָתְךָ וּבְכָל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ וְהִיִּית אֵף שְׂמִיחַ'.

וכל זאת - בשנה רגילה, אבל אחר שנת השמיטה, בה לא נזרע ולא נאסוף את תבואתינו, לכאורה היה מקום לשאול לשמחה זו מה עושה, ובמה תתקיים שמחת האסיף שבחג זה. ועל כן קבעה התורה שייאספו כל העם לבית המקדש למען ישמעו וילמדו כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי אם על כל מוצא פי השם יחיה האדם, והראיה - כי כל הדבקים במצוות השם אלוקיהם חיים וקיימים וציווה השם עליהם את ברכתם, ועשת התבואה לשלשת השנים.

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּץ שִׁבְעֵי שָׁנִים בְּמַעַד שָׁנָה הַשְּׁמִיטָה בָּחַג הַסִּכּוֹת: כִּבּוֹא כָל יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת אֶת פְּנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאַזְנֵיהֶם: (לא, י-יא)

מלשון הכתוב 'מקץ שבע שנים' מוכח ומוכרח שמדבר כאן בחג הסוכות של השנה השמינית, ואם כן נצטרך לביאור - מדוע אמר בלשון 'בְּמַעַד שָׁנָה הַשְּׁמִיטָה', והרי זו חלפה עברה לה כבר.

וברש"י פירש על פי חז"ל: "ולמה קורא אותה שנת השמיטה, שעדיין שביעית נוהגת בה בקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית". היינו שבכך למדנו ששם שם שמיטה נוהג ביבולים שגדלו בשביעית, אף אם נקצרים אחר כך. אבל לכאורה עדיין יש לתמוה - מדוע דווקא כאן בחר ללמדנו בכך.

והנה בכלל היה מקום לשאול - מדוע באמת נקבעה

לב לדעת

ענין
בפרשה

'דַּרְשׁוֹ יְיָ בְּהַמְצָאוֹ' - מקומו של צום גדליה בעבודת הימים הנוראים

ענינו של צום גדליה - טעון ביאור ובירור. ראשית - עצם קביעותו, יחד עם שאר הצומות על חורבן בית המקדש - טעונה ביאור. והנה על זה אמרו בגמ' 'ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלוקינו'. ולכאן יש לתמוה, שהרי לא מצינו שתקנו תענית ציבור על מיתתם של גדולים וצדיקים, ומה היה כל כך משמעותי ומכריע במותו של אותו צדיק, עד שקשה עלינו כאותו היום שנשרף בו בית אלוקינו.

ושנית, סמיכותו של יום זה וקביעותו בין ראש השנה ליום הכיפורים - אומרת דרשני. האמנם אך במקרה נקלע יום זה של צום ואבלות - לעיצומם של ימי הרחמים והסליחות. הלא לא נוכל לומר שיד המקרה שלוחה בדבר, ומוכרח שיש קשר בין המאורע שאירע בו לבין התקופה בה נקבע.

והנה בכלל היה מקום לשאול- והרי בימים הנוראים בכלל, ובראש השנה בפרט - תיקנו וקבעו לנו אנשי כנסת הגדולה בנוסח התפילה תחינות ובקשות לגלות כבוד מלכות השם בעולמו ולהרים קרן עמו. וכאן היה מקום לשאול - והרי בדיוק לשם כך נוסד ונועד יומו של תשעה באב - על החורבן הגדול ועל התקווה להשיב עם ישראל לתפארתו, ומדוע נקבעו ב' תקופות ומועדים על אותו העניין, לכאורה.

והנה המעיין בספר ירמיה - ימצא פליאה גדולה. לאחר שכלו כל הקיצין, ועם ישראל ומלכם בראשם - סירבו להיכנע לדבר השם אשר ביד ירמיהו, מתואר התהליך שבו התרחש חורבן העיר והעם: 'בִּשְׁנָה הַתְּשַׁעִית לְצִדְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה בְּחֹדֶשׁ הָעֲשָׂרִי בָּא נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וְכָל חֵילוֹ אֶל יְרוּשָׁלַם וַיִּצְרוּ עָלֶיהָ: בַּעֲשָׂתִי עֲשָׂרָה שָׁנָה לְצִדְקִיָּהוּ בְּחֹדֶשׁ הָרְבִיעִי בַּתְּשַׁעָה לַחֹדֶשׁ הִבְקָעָה הָעִיר' (לט, א-ב). ואזי מסופר על החרבת העיר וירושלים, וגלות העם אשר בתוכה.

ומה מאוד נתפלא לראות, שכמה וכמה פרקים לאחר מכן - בסוף הספר - חוזר הנביא לתאר בדבריו את כל חורבן ירושלים והמקדש: 'וַיְהִי בִשְׁנָה הַתְּשַׁעִית לְמָלְכוֹ בְּחֹדֶשׁ הָעֲשָׂרִי בַּעֲשָׂרָה לַחֹדֶשׁ בָּא נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל הוּא וְכָל חֵילוֹ עַל יְרוּשָׁלַם וַיִּחְנְנוּ עָלֶיהָ וַיִּבְנוּ עָלֶיהָ דִּיק סָבִיב: וַתָּבֹא הָעִיר בְּמָצוֹר עַד עֲשָׂתִי עֲשָׂרָה שָׁנָה לְמָלְכָה צִדְקִיָּהוּ: בְּחֹדֶשׁ הָרְבִיעִי בַּתְּשַׁעָה לַחֹדֶשׁ וַיִּחְזַק הָרָעָב בָּעִיר וְלֹא הָיָה לָהֶם לֶחֶם לָעֵם הָאֲרָצִי: וַתִּבְקַע הָעִיר וְכָל אֲנָשֵׁי הַמֶּלְחָמָה יָבְּרָחוּ וַיִּצְאוּ מִהָעִיר לִילָה דֶרֶךְ שַׁעַר בֵּין הַחֲמַתַּיִם אֲשֶׁר עַל גִּזְ הַמֶּלֶךְ וְכַשְׂדִּים עַל הָעִיר סָבִיב וַיֵּלְכוּ דֶרֶךְ הָעֲרֶבָה' (נב, ג-ז). וכאן חוזר ומתאר מחדש את כל מה שכבר פירט לעיל, בחורבן העיר והעם, והדבר אומר דרשני.

אבל האמת היא שחורבן האומה והמקדש כולל בתוכו ב' חלקים, ראשית - מצבה של כנסת ישראל - בחורבן העם וירידתו מגדולתו. ומעבר לזאת - החרבת המציאות המופלאה של עם הקורא בשם השם בעולם, אשר שמו נקרא עליהם ושכינה שורה בתוכם.

ולפי המקובל בידינו מהנביאים ומחז"ל, כך גם יהיה עתיד להיות סדר הגאולה המובטחת - קודם לכל יקום מלך המשיח שירים קרן ישראל וישיבנו לגדולתו ותפארתו. ורק לאחר מכן תשוב מלכות בית דוד ויגלה השם מלכותו לעיני העמים, עד ליום בו יהיה השם אחד ושמו אחד.

ולפי האמור נוכל להבחין שהפרשה הראשונה בירמיה - מדברת על חורבנו של עם השם - והחרבת המציאות של אותה ממלכת כהנים אשר התקיימה מיציאת מצרים ועד אז. ומאידך - הפרשה השנייה מדברת על חורבנה של כנסת ישראל ועל כוס התרעלה ששתתה וירידת ישראל מגדולתו. ועל כן בפרשה זו מפורטות הצרות שעברו על העם הרעב בימי המצור, וכן מניין ומספר היהודים אשר הגלה נבוזרדאן, וסדר ואופן גלותם. זאת בניגוד לפרשה הראשונה, ששם רק מתואר באופן כללי על גלות יהודה וישראל.

ודבר זה יבאר לי עוד תמיהה עצומה. המעיין יראה שבפרשה הראשונה - הנביא מתאר בהרחבה את חורבן העיר ובית המלך וגלות העם, אך הוא כלל לא מזכיר בדבריו את עניין חורבן בית אלוקינו, אשר מופיע לראשונה רק בפרשה השנייה. ודבר זה מתמיה ביותר - כיצד מרכזו של החורבן - יכול היה להישכח מלב.

אבל האמת היא שבניינו של בית המקדש אינו מוכרח מעצם מציאות העם כגוי קדוש, שהרי התקיימו כעם השם גם קודם שנבנה המקדש. רק במציאותו ובבניינו יש בו לבטא את שיא מצבו של העם בימי גדולתו - שזכו להקים בית קבע למשכן האלוקים, ולעבדו בפרהסיא לעיני כל העמים. ועל כן גם עניין חורבנו מישך שייך לעניינה של הפרשה המתארת את חורבן כנסת ישראל והירידה ממעלתה בימיה הגדולים.

ולאור הדברים האמורים נבין שזהו החילוק הגדול שיש בין האבילות בבין המצרים ולבין מה שאנו מייחלים בימים הנוראים. ימי בין המצרים, ושיאם ט' באב - נועדו לאבל בכי ומספד על חורבנו של עם ישראל - גלות אהלה ואהליבה, ועל בית חיינו כי שמם ועם השם אשר הלכו בחרב. שיאו של יום זה בבקשה עלינו, עם ישראל, שישבינו לימינו הגדולים ויקים בית חיינו לעינינו: 'אֲתָה יְיָ לְעוֹלָם תִּשָּׁב כְּסָאךָ לְדֹר וָדֹר: לְמָה לְנֶצַח תִּשְׁפָּחֲנוּ תַעֲזֹבֵנוּ לְאַרְץ יָמִים: הֲשִׁיבֵנוּ יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְנִשְׁכַּח חֹדֶשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם' (ה, יט-כא).

אבל בימי הרת עולם אנו מבקשים ומייחלים הרבה מעבר לכך - על השבת מלכות השם ועל הרמת קרן נאמניו וחסידיה. ועל כן אנו מייחלים ליום בו יגלה כבוד מלכותו על עולמו ויופיע בהדר גאונו למלוך על כל הארץ, בהקמת מלכות בית דוד בהר השם.

ובזה יתבאר מדוע למרות שאנו מבקשים רבות על בוא הגאולה והתיקון השלם - איננו מזכירים במפורש את בית המקדש בנוסח התפילה שמוסיפים בימים הנוראים. והסיבה לכך היא כמו שנתבאר - שאנו מבקשים בעיקר על גילוי מלכות השם והרמת כבוד מלכותו בעולמו, אשר זה יתבטא בהופעת השם למלוך על עולמו והשבת קרן מלכות בית דוד, אבל בניין בית המקדש ענינו הוא חלק מהבניין הראשון - של שיבת כלל ישראל לתפארתו, ועל כן הוא מעניין יומו של תשעה באב.

ולאור כל הדברים האמורים - נוכל להבחין שהמאורע של הריגת גדליה בן אחיקם - נכתב ונכרך יחד עם הפרשה הראשונה - אשר מתארת את חורבן העם כגוי קדוש הקורא בשם השם בעולם, וכל כולו בא כחותם את הגלגל על חורבן זה.

סדר המאורעות היה שאחר שהגלה את מרבית העם - הותיר נבזראדן לפליטה שארית מעם ישראל, מדלת העם, כמו שנאמר: 'וּמִן הָעָם הַדְּלִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם מְאֻמָּה הִשְׁאִיר נְבוּזַרְאֲדָן רֹב טַבָּחִים בְּאֶרֶץ יְהוּדָה וַיִּתֵּן לָהֶם כְּרָמִים וַיַּגְבִּים בַּיּוֹם הַהוּא'. וכאן יש על הלומד לשאול - מה הביא אותו לעשות זאת, ומדוע לא השמיד והגלה את ישראל לגמרי.

והעולה מהדברים הוא כי מאת השם הייתה זאת להכניס בליבו של אותו רשע להשאיר שם ושארית לעם ישראל, שלא ייכחד לגמרי. והן אמנם שרצה להורידם מגדולתם ולהגלותם מעל אדמתם, אך עדיין חפץ להותיר לפליטה שריד לאותו עם מפואר שישב לפני כן על אדמתו. ובחר לצורך כך אנשים מדלת העם - אשר אין להם נכסים משלהם, ועל כן אין לו לחשוש שישוּבו ויבססו מחדש את עם ישראל בארצו.

אותם שארית הפליטה התקבצו תחת הנהגתו של גדליה בן אחיקם, עד שאירע מה שאירע - ונהרג ביד ישמעאל בן נתניה, כמתואר בקצרה בספר מלכים: "וַיְהִי בַּחֹדֶשׁ הַשְּׂבִיעִי בֶּאֱשָׁמֶעַל בֶּן נַתַּנְיָה בֶּן אֱלִישָׁמַע מִזֵּרַע הַמְּלוּכָה וַעֲשָׂרָה אַנְשִׁים אֹתוֹ וַיָּבֹאוּ אֶת גְּדַלְיָהוּ וַיְמֹתוּ וְאֵת הַיְּהוּדִים וְאֵת הַכַּשְׂדִּים אֲשֶׁר הָיוּ אִתּוֹ בְּמִצְפָּה". מאורע זה הוביל לדבר נוסף: "וַיִּקְמוּ כָל הָעָם מִקֵּטָן וְעַד גָּדוֹל וְשָׂרֵי הַחֲיָלִים וַיָּבֹאוּ מִצְרִים כִּי יָרְאוּ מִפְּנֵי כַשְׂדִּים".

כל מאורע זה, מתואר בהרחבה יתירה לפנינו - בספר ירמיה, שמגלה לנו - מה קדם לירידת העם מצרימה. קודם שפנו בני העם לעשות את הצעד המכריע ולנטוש את הארץ הקדושה מפני אימת הכשדים, שלחו את מנהיגיהם החדשים - אל הנביא ירמיה לדרוש בשם השם, את המעשה אשר יעשון בעת הזו.

התשובה שקיבלו מן השמים היא, שאל להם לירא מהמבקשים נפשם, וכי אם ימשיכו לשבת בארץ, יהיה השם עימם וירומם קרנם: "אִם שׁוּב תֵּשְׁבוּ בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וּבְנִיתִי אֶתְכֶם וְלֹא אֶהְרֹס וְנִטְעַתִּי אֶתְכֶם וְלֹא אֶתּוֹשׁ כִּי נַחֲמַתִּי אֶל הָרָעָה אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לָכֶם: אֵל תִּירָאוּ מִפְּנֵי מֶלֶךְ כָּכָל אֲשֶׁר אַתֶּם יֹרְאִים מִפְּנֵי אֵל תִּירָאוּ מִמֶּנּוּ נָא יְיָ כִּי אֶתְכֶם אֲנִי לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם וּלְהַצִּיל אֶתְכֶם מִיָּדוֹ: וְאַתֶּן לָכֶם רַחֲמִים וְרַחֵם אֶתְכֶם וְהָשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֲדֹמְתְכֶם".

אבל כאן הוסיף והזהירם, שבמידה ויבחרו לשוב מצרימה - תדביקם הרעה ותשיגם החרב והדבר והרעב, אשר סברו להימלט מהם: "וְעַתָּה לָכֵן שְׁמְעוּ דְבַר יְיָ שְׁאֲרִית יְהוּדָה כֹּה אָמַר יְיָ צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אִם אַתֶּם שׁוֹם תִּשְׁמוֹן פְּנִיכֶם לָבֹא מִצְרַיִם וּבְאֶתֶם לְגֹר שָׁם: וְהִיתָה הַחֲרָב אֲשֶׁר אַתֶּם יֹרְאִים מִמֶּנּוּ אֶל תִּירָאוּ מִמֶּנּוּ נָא יְיָ כִּי אֶתְכֶם אֲנִי לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם מִיָּדוֹ: וְאַתֶּן לָכֶם רַחֲמִים וְרַחֵם אֶתְכֶם וְהָשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֲדֹמְתְכֶם".

אבל מנהיגיהם הרשעים סירבו להאמין בשם השם, והיטו את לבב העם להאמין כי שקר בפי ירמיה, ושבו והסיתום לקום ולשוב מצרימה, חרף כל האזהרות: "ויאמר עזריה בן הושעיה ויוחנן בן קרח וכל האנשים הזדים אמרים אל ירמיהו שקר אתה מדבר לא שלחך יי אלהינו לאמר לא תבאו מצרים לגור שם: כי ברוך בן נריה מסית אתה בנו למען תת אתנו ביד הפשדים להמית אתנו ולהגלות אתנו בכל: ולא שמע יוחנן בן קרח וכל שרי החילים וכל העם בקול יי לשבת בארץ יהודה". ועל כן לקחו עימם את כל שארית יהודה הנותרת - לילך ולשוב מצרימה.

בהיותם במצרים, נשלח ירמיהו להוכיחם שיחדלו לזבח ולקטר לאילילים. ואזי הגיעה הבגידה לשיאה - ובני העם השיבוהו בעזותם - כי הם מאמינים שכל הבא עליהם, היא מכוח אותה עבודה-זרה: 'כי עשה נעשה את כל הדבר אשר יצא מפינו לקטר למלכת השמים והסיה לה נסכים כאשר עשינו אנחנו ואבותינו מלכינו ושרינו בערי יהודה ובחצות ירושלים ונשבע להם ונהיה טובים ורעה לא ראינו: ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסיה לה נסכים חסרנו כל ובחרב וברעב תמנו'.

בכך כבר הגדישו את הסאה - ונאמר להם מפי השם: "כה אמר יי צבאות אלהי ישראל לאמר אתם ונשיכם ותדבנה בפיהם וכידיכם מלאתם לאמר עשה נעשה את נדרינו אשר נדרנו לקטר למלכת השמים ולהסיה לה נסכים הקים תקימנה את נדריכם ועשה תעשינה את נדריכם: לכן שמעו דבר יי כל יהודה הישבים בארץ מצרים הנני נשפעת בשרי הגדול אמר יי אם יהיה עוד שמי נקרא בפי כל איש יהודה אמר חי א-דני יי בכל ארץ מצרים; הנני שקד עליהם לרעה ולא לטובה ותמו כל איש יהודה אשר בארץ מצרים בחרב וברעב עד כלותם ופליטי חרב ישבון מן ארץ מצרים ארץ יהודה מתי מספר וידעו כל שארית יהודה הבאים לארץ מצרים לגור שם דבר מי קום ממני ומקום".

אותה ברית קדומים שנכרתה לישראל - כביכול כעת הופרה ובטלה, מעתה והלאה - כל הקורא ותולה עצמו בשם העם הנבחר בארץ מצרים - יהיה לו זה למוקש. "וזאת לכם האות נאם יי כי פקד אני עליכם במקום הזה למען תדעו כי קום יקומו דברי עליכם לרעה". באותו המקום שבה הובטחו להיות לו לעם סגולה - בעת הוציאו אותם ממצרים - בו גם הופרה הברית וההבטחה, בעת שובם מצרימה - בדרך אשר אמר להם ה' להם לא תשובו שמה.

וכל זאת באתם - כתוצאה מהריגתו של גדליה בן אחיקם, אשר אחר מותו נהו אחר מנהיגי ההבל ויהבלו. נמצא שזהו הביאור במה שאמרו חכמינו 'שקולה מיתת צדיקים כחורבן בית אלוקינו' - שהרי בחורבן בית המקדש עדיין לא חרבה לגמרי אותה המציאות הנפלאה של עם הנאמן להשם ולדברו, ונותרה גחלת עמומה מאותו עם סגולה, אשר אפשר והיה בכוחה להקימו ולהשיבו לימי תפארתו. אך בהריגתו של אותו צדיק - אבד סברם ובטל סיכויים, וחרבה המציאות המופלאה של 'והתהלכתי בתוכם והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם'.

ועל כך נתקן ונקבע עלי ידי הנביאים יום זה לקדש בו צום ולקרוא עצרה, על חורבן שארית יהודה הנותרת. אבל בשונה משאר הצומות וימי האבלות - אשר נתקנו על מצבינו אנו בעת הזו, יום זה נקבע לצום ולזעקה על חילול כבוד שמו, בעצם המציאות הזו שנאמנו נתונים למשיסה וכבר אין עם שיקרא בשמו בעולם. כל הצומות - הם חלק מדרישת ציון, אבל צום זה הוא בא כחלק מדרישת השם, בבחינת 'דרשו יי בהמצאו קראהו בקיאות קרוב', ועניינו עולה בקנה אחד עם עבודת הימים האלו - להמליך את הקב"ה עלינו ועל עולמו, ולצפות ולייחל להופעתו של מלכינו עלינו.

ואחת שאלנו מאת השם אותה נבקש - שישוב לגלות כבוד מלכותו עלינו כבראשונה. ובאותה העת, יקבץ את בני עמו מכל מקומות נידחיהם- לבוא לעבוד לפניו, כמו שנאמר: "והיה ביום ההוא יחבט יי משפלת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל; והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וקאו האבדים בארץ אשור והנודחים בארץ מצרים והשתחוו ליי בהר הקדש בירושלים".